

УДК 811.161.2'373,611

DOI <https://doi.org/10.24919/2663-6042.17.2022.8>

ІНТЕР'ЄКТИВАЦІЯ ІМЕННИКІВ ЯК ВИЯВ ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ ОМОНІМІЇ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ

Кісь Є. Б.

Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті крізь призму теорії перехідності розглянуто транспозиційний потенціал іменників, які входять до лексико-граматичного класу вигуків. Дослідження проведено на матеріалі генерального регіонально анотованого корпусу (далі ГРАК) текстів сучасної української літературної мови, що репрезентує численні зафіксовані контексти, у яких слова функціонують то як іменники, то як вигуки. Наголошено, що спочатку перехідні явища виникають у мовленні людей, а тоді стають надбанням мови і їх фіксують у словниках. Цей довготривалий процес, що приводить до виникнення міжчастиномовних омонімів, демонструє постійний рух та розвиток у системі мови.

З огляду на основні критерії визначення частин мови (семантичний, морфологічний та синтаксичний) описано зміни, що відбулися з вихідним словом у результаті інтер'єктивації. Виявлені омоніми функціональних омонімів поділено на синкретично-диференційовані, синкретично-недиференційовані та синкретично-потенційні. Така класифікація детермінована різним ступенем транспозиції аналізованих слів. Крім цього, зосереджено увагу на збереженні семантичних зв'язків між вихідним та похідним словом, що дало змогу встановити синкретичну природу аналізованих одиниць.

Похідні інтер'єктиви диференційовано на емоційні, імперативні та етикетні. З'ясовано, що здатність до транспозиції в конкретні розряди вигуків закладено в самій семантиці іменників. До групи емоційної вигукової лексики входять субстантиви із семою позитивної та негативної оцінки, до імперативної – із семою наказу, заклик до дії, до етикетних – із семою прохання та побажання. Виявлено, що найбільш наповненою є група емоційних вигуків, що зумовлено транспозиційним потенціалом іменників, у семантиці яких закладено сильне емоційне начало.

Засвідчено переходи у вигуки іменників, які можуть поєднуватися з іншими самостійними або службовими частинами мови.

Ключові слова: транспозиція, інтер'єктивація, міжчастиномовні омоніми, функціональні омоніми, синкретизм.

Kis Ye. B. Interjectivation of nouns as a type of functional homonymy of the modern Ukrainian language. The article examines the transpositional potential of nouns, which are a part of a lexico-grammatical class of interjections, through the prism of the theory of transitivity. Based on the materials of The General Regionally Annotated Corpus of texts of the modern Ukrainian language (GRAC), the contexts are recorded in which words function either as nouns or as interjections. It is emphasized that the transitional phenomena first emerge in people's speech and then become the property of language and are recorded in dictionaries. This is a long process that leads to the emergence of interlanguage homonyms and demonstrates the constant movement and development in the language system.

Taking into account the main criteria for determining parts of speech (semantic, morphological, and syntactic), the changes that have occurred with the source word in the process of interjectivation are described. Identified homonymic pairs of functional homonyms are divided into syncretically-differentiated, syncretically-undifferentiated, and potentially syncretical. This classification is based on the varying degrees of transposition of the analyzed words. Special attention is drawn to the semantic connections between the source and the derived word, which allowed establishing the syncretic nature of the analyzed units.

Derived words are divided into emotional, imperative, and etiquette interjections. It has been found that transposition into specific types of interjections is embedded in the semantics of nouns. The group of emotional interjections includes nouns with the seme of positive and negative evaluation, the group of the imperative – with the seme of order, and the group of the etiquette – with the seme of request and wish. It has been revealed, that the group of emotional interjections is the most productive. This is due to the transpositional potential of nouns in the semantics of which, there is a strong emotional starting point.

Moreover, it has been demonstrated that nouns can turn into interjections either on their own or in combination with other notional or functional parts of speech.

Key words: transposition, interjectitivation, lexico-grammatical homonymy, functional homonymy, syncretism.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Незаперечним є той факт, що мова як динамічна система перебуває в постійному русі та розвитку. Із цього погляду цікавим є питання про стан і статус перехідних явищ у системі

частин мови, які першочергово виникають в мовленні й пов'язані з асиметрією мовних знаків.

Як і в кожній частині мови, в іменнику виокремлюємо ядро й периферію. З огляду на це транспозиційним процесам піддаються саме периферійні

одиниці, які порушують, затирають межі між лексико-граматичними класами, утруднюють зарахування того чи того слова до конкретної частини мови. У результаті постійної взаємодії виникають функціональні омоніми, які є синкретичними одиницями та свідчать про недосконалість класифікацій частин мови. Тому виникає необхідність простежити певні закономірності функціонування тих слів, які за певних умов можуть змінити своє категорійне значення, синтаксичну функцію і навіть семантику.

Транспозицію іменників до лексико-граматичного класу вигуків з вирізненням (на засадах синтаксичного, морфологічного та семантичного критеріїв) функціональних омонімів у сучасній українській літературній мові ще недостатньо опрацьовано, що зумовлює актуальність пропонованого дослідження. Джерельною базою дослідження слугує ГРАК.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Останніми десятиліттями спостерігаємо активізацію уваги українських мовознавців до динамічних процесів у площині лексико-граматичних класів. Розпочато вивчення частин мови з позиції теорії перехідності. Інакше кажучи, лінгвісти фокусують увагу на явищах, для яких характерна певна рухомість, що відповідно приводить до неперервного оновлення й розвитку мови. Під час переходу слів з одного лексико-граматичного класу до іншого відбуваються постійні зрушення, у процесі чого трансформаційні одиниці поступово зазнають втрати одних властивостей і набуття інших. Саме тому кожне слово проживає своє неповторне «життя»: на конкретному синхронному зрізі одне слово може лише розпочинати перехідні процеси, тоді як інше – вже їх завершувати.

Досліджуючи перехідні явища, І. Вихованець пропонує розрізняти три ступені транспозиції (синтаксичний, морфологічний, семантичний) [1, 19–23]. С. Соколова зосереджує свою увагу на транспозиційному потенціалі прислівника, специфіці його переходу до інших частин мови [12]. О. Кушлик опрацьовує перехідні явища і виникнення внаслідок цього омонімії серед незмінюваних класів слів [7]. Н. Глібчук та У. Добосевич створюють «Словник міжчастининомовних омонімів», у якому наведено численні приклади лексико-граматичних та функціональних омопар (омокомплексів) [14]. І. Данилюк випрацьовує теоретичні засади синкретизму в системі частин мови, що безпосередньо пов'язано з транспозицією та функціональною омонімією [6].

Інтер'єктивізацію як різновид транспозиції вивчають Л. Мацько [8; 9; 10], С. Соколова [11], Н. Гуйванюк [5], Н. Глібчук [3] та ін.

Формування мети і завдань статті. Мета пропонованого дослідження – описати транспозицію іменника у вигук на основі диференціації функціональних омонімів. Мета передбачає реалізацію таких **завдань**: на матеріалі генерального регіонально анотованого корпусу української мови (ГРАК) виявити іменники, що поповнили лексико-граматичний клас вигуків; проаналізувати умови транспозиції та з'ясувати семантичні особливості іменників, які піддаються процесам інтер'єктивізації.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Термін «транспозиція» використовують у широкому та вузькому значенні. У вузькому розумінні транспозиція – це перехід однієї частини мови до іншої або її вживання у функції іншої частини мови. Традиційно в сучасному мовознавстві розрізняють два ступені вияву транспозиції – повну і неповну. Під час неповної (синтаксичної) транспозиції змінюється синтаксична функція вихідного слова, проте зберігається частиномовна належність. Повна (морфологічна) транспозиція передбачає набуття словом ознак іншої частини мови та входження до цього лексико-граматичного класу [2, 15].

Транспозиційні процеси в межах лексико-граматичних класів виникають спочатку в мовленні, а тоді стають фактом мови, зумовлюючи появу міжчастининомовних (функціональних) омонімів. Міжчастининомовні омоніми – це «слова або їхні окремі граматичні форми (омоформи), що, зберігаючи семантичні зв'язки на рівні лексичних значень (оскільки це спільнокореневі слова), набули різних граматично-категорійних значень» [13, 435]. Н. Глібчук та У. Добосевич збільшують обсяг поняття «міжчастининомовні омоніми». За визначенням дослідниць, міжчастининомовні омоніми – «це етимологічно споріднені слова і такі, що на сучасному етапі розвитку мови сприймаються як різні за походженням, але збігаються в одній, кількох чи всіх словоформах та належать до різних лексико-граматичних класів» [14, 9]. Науковиці виокремлюють у системі міжчастининомовних омонімів лексико-граматичні та функціональні омоніми.

Лексико-граматичні омоніми – слова, які вирізняються однаковим звучанням, проте етимологічно вони віддалені або взагалі не споріднені і є носіями різного частиномовного статусу. Визначення належності такої лексеми до певної частини мови не становить труднощів, такі омоніми зафіксовано у словникових статтях відповідних лексикографічних праць. Наприклад, *а* – сполучник, частка, вигук [14, 9].

Унаслідок транспозиції частин мови виникають функціональні омоніми. «Це однакові за звучанням етимологічно споріднені слова чи окремі форми слів, що належать до різних частин мови» [14, 9].

Регулярні функціональні омоніми реалізуються в мовленні та є закономірним явищем. Серед них виокремлюємо три різновиди:

1) синкретично-диференційовані (с-д) – етимологічно споріднені омоніми, у яких похідне слово поєднує ознаки двох частин мови. Різний морфологічний статус таких слів закріплений в тлумачних або граматичних словниках сучасної української мови (*вглиб* – прислівник, прийменник);

2) синкретично-недиференційовані (с-н) – етимологічно споріднені омоніми, у яких похідне слово, уживаючись у функції іншої частини мови, поєднує ознаки двох частин мови. Проте в словниках не закріплено різний морфологічний статус синкретично-недиференційованих омонімів, лише подається ремарка, у значенні якої частини мови слово виживається (словоформи іменника *самотою*, *світанком*, *серединою* вживаються в значенні прислівника);

3) синкретично-потенційні (с-п) – етимологічно споріднені омоніми, що відображають початковий ступінь транспозиції. Такі омоніми не засвідчені у словниках. Їхній транспозиційний потенціал виявляємо в численних художніх текстах (іменник *вовком* уживається в значенні прислівника *жадібно*) [14, 10–11].

Транспозиція тісно пов'язана з явищем синкретизму. У мовознавстві термін «синкретизм» дефінують як: «1) збіг функціонально різних граматичних категорій і форм в одній формі, наприклад, відмінковий синкретизм; 2) поєднання (синтез) диференційних структур і семантичних ознак одиниць мови, що протиставляються одна одній в системі мови і пов'язані явищами перехідності» [6, 4]. У нашому дослідженні використовуємо цей термін у другому значенні.

Одним з різновидів транспозиції є інтер'єктивізація. Це процес, який передбачає перехід слів інших частин мови до класу вигуків. Надалі ми ж зосередимо свою увагу саме на транспозиції іменника у вигук. Постає питання про семантичні зв'язки між функціональними омонімами, адже не однозначним є твердження щодо лексичного значення інтер'єктивів. Дотримуємося думки В. Горпинича, «що кожен вигук, крім емоцій і волевиявлення, виражає елемент думки» [4, 302]. За семантичними особливостями вигуки поділяємо на емоційні, імперативні та етикетні. Іменник може переходити до кожного з названих розрядів вигукової лексики.

Серед іменників, які поповнюють групу *емоційних* інтер'єктивів, виокремлюємо такі: 1) абстрактні іменники, що виражають почуття людей та передають оцінку ситуації; 2) іменники на позначення істот (у формі кличного відмінка, зрідка називного) із сильним емоційним началом.

Розпочнемо з огляду іменників, що виражають почуття людей та передають оцінку ситуації. У семантиці таких субстантивів закладено як позитивні, так і негативні емоції. Наведемо контексти функціональних омонімів із семою **негативної оцінки**: 1. *Любив писати, аби кожна думка, абзац (іменник) на окремому аркуші. Потім відкреслив синім олівцем поля – для поправок (В. Дрозд «Катастрофа») // – Невже ти справді вчинив би наліт? – Справді. Тільки не на банк. Є інші плани. Я ж казав тобі – питання життя і смерті. А ти не віриш. – Абзац ... (вигук) (О. Волков «Переможець отримує все»)*. 2. *Кожному здається, що його біда (іменник) найгірша і він з нею відразу іде туди, де гадає найскорше поміч знайти (Б. Лепкий «Мотря») // – Пасивний тільки не спротив, а примус. Він у нас нікого ні до чого не силує, спробуйте в нього щось не так зробити. Біда! (вигук) Ми в нього, як по струнці... (У. Самчук «Кулак»). Конфузія вийшла. Опозорився на старості років. От біда (вигук)! Що ж тепер робить? Можуть же ж бути неприємності... (В. Нестайко «Тореадори з Васюківки»)*. 3. – *Кожна ганьба (іменник) є плямою нашої історії. Переважно вона й складається з таких плям (І. Пільгук «Дуби шумлять») // Жінка дивилася велично і зневажливо водночас, подібні погляди Липинський ловив на собі від матері. – Ганьба!*

Ганьба! (вигук) – *знову і знову вигукувала жінка, доки публіка не отямилася й не підхопила собі (Т. Мальярчук «Забуття»); Хто сказав такі слова? Невже він? Про кого? Про друзів своїх, про тих, заради яких вмерли товариші?.. О ганьба!* (вигук) *Нема прощення йому за великий гріх!* (О. Бердник «Хто ти»). 4. *Всяке горе (іменник) загойть час. Все минеться (А. Шиян «Вечірня пісня») // – І кожен з вас захоче бути князем, але всі разом ви будете лише рабами! Горе!* (вигук) *Довга сива борода волхва замаяла на рвучкому вітрі, і замаяла на вітрі його довга вишита сорочка (В. Рубан «Бережа»); Ти чуєш, як правду неправда скрізь бере? Ой горе!* (вигук) *О люде мій бідний, моя ти родино, Брати мої вбогі, закуті в кайдани!* (Леся Українка «Сторонньо рідна! Коханий мій краю»). 5. *В очах їхніх був жах (іменник), або відчай, або порожнеча душевної прострації (Іван Багряний «Огненне коло») // – Що роблять ці мажори! Що вони творять! Жаж!* (вигук) – *бабця зітхнула та, трохи заспокоївшись, почала розповідати (С. Талан «Зорі, що купаються у річці»); Та хіба старість можна сховати? Ірена якось підійшла з ним до дзеркала. О жах!* (вигук) *Йому хотілося розтроцити дзеркало (М. Руденко «Народжений блискавкою»)*. 6. *Бодай же вас, чорні брови, нікому не мати, коли за вас таке лихо (іменник) треба одбувати!* (Т. Шевченко «Катерина») // *Здійнявся шалений регіт. Вийшла Оксана: – Що таке? – І далі злякано: – Лихо!* (вигук) *Де це він так набрався? (С. Васильченко «Широкий шлях»); На порозі, до свого щастя поспішаючи, Марія спіткнулася. – Ой лихо!* (вигук) – *вихопилося одночасно з усіх людських грудей (І. Сенченко «Савка»)*. 7. *Я так тебе люблю, що хоч би вік прийшлося терпіть наругу, сором (іменник), муку і братові прокльони – усе одно кохать тебе не перестану!* (І. Карпенко-Карий «Лиха іскра поле спалить і сама щезне») // *Стидайся, дочко! Водяній царівні танки заводити з чужинцем?! Сором!* (вигук) (Леся Українка «Лісова пісня»). 8. *Забобонний страх (іменник) прокинувся в йому, уява, підсичена темнотою, творила й підсувала всякі страшні образи (М. Коцюбинський «Відьма») // Мій тато військовий. Почалася війна, зразу пішов на фронт. А нас посадили на машини – і в тил. Найстрашніше літаки. Налетять, бомби кидають, з кулеметів стріляють! Страх!* (вигук) *На вас не налітали? – Налітали!* (В. Лисенко «Таємниця Зоряної кімнати»).

Аналіз функціональних омонімів у наведених контекстах дає підстави констатувати такі особливості: зміну частини мовного значення (предметність на інтер'єктивність); втрату морфологічних ознак іменника (рід, число, відмінок) та синтаксичних функцій, характерних для іменника (підмет, додаток, частина складеного іменного присудка). У результаті транспозиції іменник «застигає» в одній зі своїх словоформ, послаблюється його номінативна функція. Між вихідним та похідним словом у кожній з омпар спостерігаємо спільність семи негативної оцінки, тому вважаємо такі одиниці синкретичними утвореннями. Додатково зупинимося на визначенні різновиду функціональних омонімів. З урахуванням даних, засвідчених у «Словнику міжчастини мовних

омонімів» Н. Глібчук та У. Добосевич, кваліфікуємо компоненти онопари «**абзац** (іменник) – **абзац** (вигук)» як синкретично-диференційовані функціональні омоніми, тобто кожне із цих слів у словниках сучасної української мови репрезентоване окремою словниковою статтею. Функціональні омоніми **біда** (іменник) – **біда** (вигук), **ганьба** (іменник) – **ганьба** (вигук), **горе** (іменник) – **горе** (вигук), **лихо** (іменник) – **лихо** (вигук), **сором** (іменник) – **сором** (вигук) є синкретично-недиференційованими, тобто в словниковій статті маємо лише ремарку, що слово може вживатися в ролі вигуку, тоді як **жах** (іменник) – **жах** (вигук) та **страх** (іменник) – **страх** (вигук) – синкретично-потенційними, адже їхній перехідний статус демонструють лише численні речення.

Наведемо контексти, у яких абстрактні іменники транспонують свою семантику до класу емоційних вигуків із семою **позитивної оцінки**: 1. – Дякую, хазяєчко, за турботу, – уклонився шляхетно Діма. – Бачу, ви просто **клас** (іменник), як каже ваш онук! (А. Костецький «Все – як насправді») // Я вийняв з кишені дерев'яне намисто. Лариса схопила його з дитячою пожадливістю, очі її засвітилися. – **Клас!** (вигук) – сказала вона, розглядаючи намисто (В. Шевчук «Юнаки з вогненної печі»). 2. **Справжнє диво** (іменник) сталося в Рівному завдяки медикам реабілітаційного центру (З газети «7 днів») // Він угледів в собі зарозумілість, пихатість, зверхність, неповагу до інших, зажерливість і – **диво!** (вигук) – одразу ж зробив висновок, що з цим треба негайно покінчити (О. Романчук «Фіаско пана Троля»); **Кони** циганські іржать, б'ють копитами, рвуться на прив'язі. Але – **о диво!** (вигук) – жодна стріла не влетіла до татарського табору й жодного татарина так ніхто й не побачив (Ю. Винничук «Легенди Львова»). 3. Звісно, **люкс** (іменник) здавався зовсім не люксовим порівняно з такими самими кімнатами готелів у великих містах чи закордоном, але для невеликого містечка мав доволі пристойний вигляд (С. Талан «Букет улюблених квітів») // – Ти багато витратив, що саме тепер пішов у відпустку. – Що ж там сталося? – цікавився Андрій. – Там у нас такі дівчата тепер! **Люкс!** (вигук) Золото – не дівчата. Мені – хоч женися вдруге (М. Масютко «Химера»). 4. **Важливо в кожній порі року знайти себе якусь утіху, радість** (іменник), якої з нетерпінням чекаєш цілий рік, свої власні ліки від депресії (А. Любка «Зима таки має сенс») // **Живе, живе в душах людських сутність єдиної квітки, котра незримим вогнем сплавляє до купи рідні серця, в яких би краях вони не народилися. Радість!** (вигук) **Повний успіх!** **Інтуїція не підвела мене** (О. Бердник «Вогнесміх»); **Ректором був (о радість!** (вигук)) т. **Скворчевський, якого я дуже любив, а він мене, як поета** (В. Сосюра «Третя рота»). 5. **Від першого дня, коли став свідомо жити, до цього часу, коли починає свій виразний і власний життєвий шлях, збиралася його сила** (іменник), снага, воля й тепер якось нараз скупчилася в один порив та не дає йому спокою (У. Самчук «Кулак») // – Як машина – добра? Все люкс? – А хіба не видно? – знизав плечима Віктор. – **Сила!** (вигук) **А мотор, ходова – все нормально? Супер!** (О. Волков «Переможець отримує все»). 6. – **І все ж <...>**

літописці запишуть їм у пергамені не хулу, а хвалу. І та хвала (іменник) **пройде крізь грядущі времена. Гріхи ж державців нащадки забудуть** (Р. Іванченко «Отрута для княгині») // **Поганьблена юрба вола: – Хвала! Хвала!** (вигук) **Злодюзі, що свистить уранці напідпитку. Це – сон... Це дійсно сон... Чи марення тривке?** (З інтернет-газети «Кримська світлиця»). 7. **Все здається, близило мене до щастя** (іменник), **но, як на те, треба ж опізнитись одним днем, щоб горювати во всю жизнь!** (І. Котляревський «Наталка Полтавка») // **До села дійшли аж надвечір. Попросилися на ночівлю. Гостинно прочинили перед ними двері, нагодували. І, о щастя!** (вигук) – хазяйка запропонувала Устимкові вимитися. **Купала саме своїх малих, то ж де на чотирьох води теплої знайдеться, там і на п'ятого** (Л. Мусіхіна «Звичайник»); **Ніколи ще Степан не почував такої вдячності до жінки, як зараз. Вона їде! Отже, кохання тут не буде? Яке щастя!** (вигук) **Він ладен був стати перед нею навколішки й співати їй хвального гімну** (В. Підмогильний «Місто»).

Як і в попередньому випадку, спостерігаємо зміну категорійного значення (предметність на інтер'єктивність), похідні слова не мають морфологічних ознак іменника, зокрема категорій роду, числа, відмінка, та не виконують синтаксичної функції. Звернемо увагу й на те, що вторинні вигуки можуть підсилюватися частками і разом з ними утворювати вигуківі сполуки. Крім цього, іменники здатні переходити у вигуки разом із залежними словами. Цьому сприяє частотність поєднання головного і залежного слова в словосполученні. Компонентні аналізовані онопари кваліфікуємо як синкретичні одиниці, адже їх поєднує сема позитивної оцінки. Синкретично-недиференційованими функціональними омонімами є слова **щастя** (іменник) – **щастя** (вигук), **диво** (іменник) – **диво** (вигук), **хвала** (іменник) – **хвала** (вигук), а функціонально-потенційними – **клас** (іменник) – **клас** (вигук), **люкс** (іменник) – **люкс** (вигук), **радість** (іменник) – **радість** (вигук), **сила** (іменник) – **сила** (вигук).

Можемо стверджувати, що абстрактні іменники з негативною семантикою виявляють більшу здатність до транспозиції у вигуки. По-перше, враховуємо статистику кількості переходів. По-друге, важливим є визначення статусу функціональних омонімів. Серед іменників з негативною семантикою переважають синкретично-недиференційовані, а серед іменників з позитивною семантикою – синкретично-потенційні. Цей факт переконує, що транспозиція абстрактних іменників з негативною семантикою є більш поширеною та кодифікованою в сучасній українській літературній мові.

Виявляють здатність також переходити до лексико-граматичного класу вигуків іменники на позначення істот у формі кличного відмінка (зрідка називного) із сильним емоційним началом. Наприклад: 1. **Аллах** (іменник) **у всьому присутній, але всі веління належать султанові** (П. Загребельний «Роксолана») // **Мустафа шалено крикнув «Аллах!** (вигук)» **і врізався в гуцу гвардійців** (М. Лазорський «Степова квітка»); – **Якщо з голови нашого друга впаде хоч одна волосина, ми винищимо всю твою**

рідню. – **О Аллах!** (вигук) – Мурза позеленів, кволо усміхнувся (В. Малик «Таємний посол»). Порівнявши наведені контексти, бачимо, що в першому реченні іменник **Аллах** виступає у формі називного відмінка та виконує номінативну функцію, тоді як у другому та третьому – номінативна функція послаблюється, а переважає емоційний компонент, змінюється частининомовна належність. Для підсилення експресії в третьому реченні додатково біля аналізованого слова вжито частку **о**, яка входить до складу вигукової сполуки. Вторинний вигук не має морфологічних ознак іменника, він не може змінюватися за відмінками, відбувається «застигання» словоформи. Якщо вихідне слово виконує синтаксичну функцію підмета, то похідне новоутворення втрачає можливість бути членом речення. Такі функціональні омоніми трактуємо як синкретично-потенційні.

Наведемо ще кілька прикладів. 2. **Боже** (іменник), *прости мені сей останній гріх, але він тільки єсть тепер моїм спасенієм!* (І. Франко «Петрії і Довбушуки») // – *Пан мене шукав? – запитала дзвінким ледь не дитячим голосом, мабуть, не впізнавши мене. Я підтвердив, запросив її сісти і усміхнувся. Тут вона уважніше приглянулася і зойкнула: – **Боже!** (вигук) *То ви? Як я вас не впізнала?* (Ю. Винничук «Нічний репортер»); *Дивлюсь: нікого нема, кругом чужа оселя... **Боже мій** (вигук)! Тут зразу голова моя зробилась легка, як вівсяна полова, і я догадався: де я і що зо мною було!* (І. Карпенко-Карий «Мартин Боруля»). 3. *Чи я покутник якийсь, що збираю в торбу лупане каміння – чужі гріхи й чужі сумніви <...> збираю і ношу їх у собі? **Господи** (іменник), *невже дано мені бути покутником і ходити з торбою і напитувати чужі гріхи й чужі болі? Чому вибірував саме на мене? (Р. Федорів «Єрусалим на горах») // – Я бачив ... бачив її ... – Кого – її? – заляк на місці пан Януш. – Ту, кого ви з сім'єю вже оплакали. – **Господи!** (вигук) *Христу? – тьмяні очі шістдесятирічного шляхтича спалахнули молодецьким вознем. – Присягнись!* (Н. Довгопол «Три хрестики Аліє»); *Люди з кутка почали збігатися. Прибігла й баба Палажка Солов'їха, а за нею баба Параска Гришиха. – **Ой Господи** (вигук)! *Якби хто взяв Лаврінову хату та одіпхнув її, – сказала премудра баба Палажка, – геть-геть на гору або й за гору, а Карпову хату одсунув ген-ген за ставок, аж у діброву, то вони б помирились* (І. Нечуй-Левицький «Кайдашева сім'я»). 4. – *Я піду, **мамо** (іменник), мушу йти, – відповів мрачно і опустил голову, укриваючи лице обома руками* (О. Кобилянська «Природа») // – *От сміху, любко! – заливалася Фрося – **Цей кацап у мене втріскався!** – **Ой мамо** (вигук)! *Дідуган такий! – хитала головою посудниця. – Та який ще вій дідуган? Ні, він ще ого-го! Тільки що кацап, у бороді... Цапом од нього несе...* (М. Старицький «Кармелюк»); *Маруся якийсь час не могла зрозуміти, що її так стривожило. Звична річ – пасічник слухає, як гуде-ворушиться бджолина сім'я. **Мамо рідна** (вигук), що ж він, глухонімий, міг там почути? Маруся тихенько свиснула. Пасічник не озирнувся* (В. Шкляр «Маруся»); *Та нараз – на правому крилі, якби пів гори всунулося, задудніло скажено, а слідом за цим страшний крик прорізав******

*снігову заметіль. – Ой! Боже! Ай-ай-ай!... І заплакав хтось так жалісно, так щиро, як дитина... **Мамо! Мамо!**... (вигук) *З правого крила сунулися хильцем постаті і кричали, ляментували* (Мирослав Ірчан «Карпатська ніч»). 5. – **Матінко**, (іменник) *ви прожили в Немирові все життя, – сказав Палій, облизавши ложку і запхнувши її за халяву, поряд з ножем. – Тож, напевно, багатьох тут знали і знаєте? – Не багатьох, а всіх, синку, – відповіла стара, витираючи сухою зморщеною рукою губи* (В. Малик «Чорний вершник») // *Гаркуша округлив очі й в один стрибок підскочив до друга. Запанібратські здер йому з голови дивакуватого капелюха й збуджено та розчулено прохрипів: – **Матінко моя** (вигук), *Юрко, як же тебе побито життя! Ти чого ж так постарів оце? (Н. Доляк «Загублений між війнами»); *Як у наручники брали Балашовчика, так зойк де-де зривався у товпі. Та й згасав тут же. «Господи! **Матінко Божа!**... (вигук). *Вихопилось ось із чийхось вуст. Та й оддалилось. Розсіялось у просторі* (А. Кондратюк «Краса зникаюча і вічна»). 6. *Бог нам допоможе, твої молитви, **нене** (іменник), з усякої пригоди нас визволять. Такі слова вона промовляла, мов пісню співала* (П. Куліш «Дівоче серце») // – *А він же тут... недалеко... Той, хто тебе так кохає, лежить тепер тяжкопоранений... та ще чи й буде живий! – **Ой ненне!** (вигук) – скрикнула Галина, притуливши руку до серця, що гулко заколотилося у її грудях* (А. Кащенко «У запалі боротьби»). 7. *Клянуся, Україно, що у майбутньому завжди щасливою ти будеш! За волю битимеюся, як за життя. Якщо потрібно буде, відам усе, що маю, за твою волю, **ненько!** (іменник) (Інтернет-газета «Кримська світлиця») // *Люба затулила синього носа муфтою. А тут вже наближався Короткевич з страшними наврочливими очима... – **Ой ненько моя!** (вигук) – Як же я змерзла. Вже й ноги одубли* (І. Нечуй-Левицький «Неоднаковими стежками»).*****

Іменники у формі кличного відмінка **Боже**, **Господи**, **мамо**, **матінко**, **нене**, **ненько** виступають в ролі звертання, а, згідно з традиційними поглядами, звертання не є членом речення, тобто не виконує жодної синтаксичної функції. Вважаємо, що цей факт може бути однією з причин того, чому саме іменники у формі кличного відмінка розвивають велику здатність зазнавати транспозиції, бо вигук також не виступає членом речення, що й полегшує перехідні процеси.

У результаті транспозиції іменників у формі кличного відмінка у вигуки змінюється категорійне значення (предметність на інтер'єктивність), відбувається втрата морфологічних ознак мотивувального слова (рід, число, відмінок). Крім цього, вторинний вигук не виступає членом речення. Омопари **Боже** (іменник) – **Боже** (вигук), **Господи** (іменник) – **Господи** (вигук), **ненько** (іменник) – **ненько** (вигук) зараховуємо до синкретично-недиференційованих функціональних омонімів, а омопари **мамо** (іменник) – **мамо** (вигук), **матінко** (іменник) – **матінко** (вигук), **нене** (іменник) – **нене** (вигук) – до синкретично-потенційних.

Детальніше зупинимося ще на семантичних особливостях наведених слів. Іменники *Аллах*, *Боже* та *Господи* позначають творців і володарів Всесвіту, тобто містять у своїй семантиці дуже сильне емоційне начало. Бог як першоджерело, першооснова всього сущого має надзвичайну могутність, кожна ситуація під впливом Бога може змінитися. Люди часто покладаються на Бога, надіються на його допомогу. Тому важливість Бога як всемогутньої сили в житті сприяє транспозиції таких іменників у вигук. Звісно, що у похідних словах номінативна функція затирається, але залишається сильне емоційне начало. Вважаємо, що між вихідним та похідним словом спільною є сема емоційності, надії на вищу силу, тому це синкретичні утворення.

Переходять у вигук також іменники у формі кличного відмінка *мамо*, *матінко*, *нене*, *ненько*. Вони вживаються на позначення найважливішої людини у житті кожного – мами. Окремо звернемо увагу на іменник *матінка*, який може позначати не лише жінку, яка нас народила, а й Матінку Божу, святу особу. Переконані, що між такими функціональними омонімами спільною є сема емоційності, надії на допомогу, розглядаємо їх як синкретичні утворення.

Отже, мають здатність поповнювати лексико-граматичний клас емоційних вигуків іменники у формі кличного відмінка однини, які пов'язані з особою, яка становить надзвичайну цінність у житті людини.

До імперативних вигуків переходять іменники на кшталт *вогонь*, *гвалт*, *караул*, *слава*, *шабаши* та ін., що засвідчують відповідні приклади: 1. *Блукали поночі люди як тіні, плакали діти, і худоба обзивалася в хлівах. А вогонь* (іменник) *то здіймався, то падав, неначе дихали груди, розкидався снопом, розпливався туманом і цвіли хмари на небі, немов троянди* (М. Коцюбинський «Fata Morgana») // – *А вже як на те пішло, щоб умирати, то нікому з них не доведеться так умирати! Нікому! Не стане у них на те їх мишачої натури. Вогонь!* (вигук) *Останні слова Бульба вже мовив під тупім і гуркітню поляків, які щільно підступили до табору* (О. Довженко «Тарас Бульба»). 2. *Так, мову вони свою люблять і тільки задля неї піднімають такий гвалт* (іменник) (У. Самчук «Кулак») // – *Гвалт! Гвалт!* (вигук) – *закричала Мелашка. – Якого ти дідька чіпляєшся до мене, сатано?!* (І. Нечуй-Левицький «Кайдашева сім'я»). 3. *У Чернігові мені не вдалося побувати на подвір'ї Полуботка – там стояв московський караул* (іменник) *і туди нікого не допускали* (Ю. Мушкетик «Гетьманський скарб») // *Потім, натрапивши на труп, він з жахом став кричати: «Караул!* (вигук)» – *і, побачивши сліди, пустився по них догонити...* (М. Старицький «Кармелюк»). 4. *Хай ворог знає, що ми не дбаємо про наше добро, що в нас на серці тільки одно – честь і слава* (іменник) *наша* (Б. Лепкий «Батурич») // *А далі ... далі голосно заграли дзвони Мазепинської дзвіниці, до них приєдналися дзвони інших церков, загуркотіли гармати Печерська... «Слава! Слава!* (вигук)» – *прокотилося площею. «Слава! Слава!* (вигук)» – *хвилями розійшлося аж до Дніпра* (Л. Підгірна «Під чужим прапором»). 5. *Країну поволі, як чорне полум'я,*

охоплював сатанинський шабаши (іменник) (Г. Тарасюк «Сестра моєї самотності») // *В пристані кінчали працю вантажники, і не поспішали, втомлено протягаючи ноги, групами подалися до виходу. – Збирайтесь, корешки! Шабаши!* (вигук) – *Жук вдоволено зідхнув на повні груди* (В. Куліш «Пацани»).

Отже, порівняно менша кількість іменників може входити до складу імперативних вигуків, вони вживаються без допоміжних часток. Коли порівнюємо наведені контексти, бачимо зміну частиномовного значення (іменник – предметність, вторинний вигук – інтер'єктивність), похідне слово не має морфологічних ознак іменника та не виступає членом речення. Усі омоніми є синкретично-недиференційованими функціональними омонімами. Переконані, що спільною для мотивувальних та похідних слів буде сема процесуальності, тому це синкретичні одиниці.

До групи етикетних вигуків можуть переходити іменники *привіт*, *салют*, напр.: 1. *Сонце гріло, але не пекло, повітря на горах було чисте і пахнуло, а дзвінкий шум Черемоша з долини доходив як солодка мелодія, як безконечний привіт* (іменник) *життя* (І. Франко «Терен у нозі») // *Ми стали одне проти одного й дивились у очі. – Привіт!* (вигук) – *сказав я. – Привіт!* (вигук) – *мовила вона. – Не бачив Артура?* (В. Шевчук «Юнаки з вогненної печі»). 2. *Козаки викочували гармати, й один за одним звучали постріли, звучав останній, прощальний салют* (іменник) *гетьманові* (І. Корсак «Імена твої, Україно») // *Оксана поралась в палисадничку біля хвіртки. – Привіт! – Салют!* (вигук) – *На дискотеку гайнемо? Вона метнула на нього грайливий погляд: – Можна було б, та навряд чи це сподобається моему хлопцеві* (О. Ганзенко «Розкинувши руки над прірвою»). 3. *Дай нам, Боже,* (іменник) *добитися волі, щоб славилось твоє ім'я святе, щоб ми не проклинали, а благословили тебе своїми вольними устами* (Б. Лепкий «Батурич») // *Бачу: величезна валка косарів. – Здорові були! – привітав їх. – Поможі Боже!* (вигук) – *Дякуємо.* (О. Кониський «Суддя Гарбуз»). 4. *Цих майстрів і кличе князь Володимир до себе в терем, каже найстарішому з них Косьміні: – Мислю поставити храм у городі Києві в ім'я Богородиці, щоб слава* (іменник) *про нього йшла по всій Русі* (С. Скляренко «Володимир») // *У другій невеличкій кімнаті сиділо двох молодих людей. На знак привітання, вони вставши і потиснувши мені руку, сказали: «Слава Україні!» – Героям слава!* (вигук) – *несміливо і незвично відповів я* (Д. Шумук «За східним обрієм»); *Я підійшов до нього. – Слава Ісусу Христу! – Навіки Богу слава!* (вигук) – *відказав він, виліз із-під воза, заталапаний, задиханий, став, випростувався, зняв капелюх із голови і долонею обтер собі краплистий піт із чола* (І. Франко «Вугляр»).

У результаті транспозиції змінилося категорійне значення (предметність на інтер'єктивність), відбулася втрата морфологічних та синтаксичних ознак мотивувального слова. Особливістю вторинних етикетних вигуків є те, що вони зазнають транспозиції як самостійно, так і разом із залежними словами. Цілі словосполучення переходять у вигуки та

поступово фразеологізуються. Спільною для аналізованих омопар є сема вітання, поваги до когось, тому це синкретичні одиниці. Омопари *салют* (іменник) – *салют* (вигук), *Боже* (іменник) – *Боже* (вигук), *слава* (іменник) – *слава* (вигук) є синкретично-недиференційованими функціональними омонімами, а *привіт* (іменник) – *привіт* (вигук) – синкретично-потенційним функціональним омонімом. Зауважимо, що іменникова словоформа *Боже* одночасно переходить до емоційних та етикетних вигуків, а *слава* – до імперативних та етикетних.

Висновки та перспективи досліджень.

Інтер'єктивациі зазнають абстрактні іменники й такі, у яких закладено сильний емоційний компонент. Найчастіше іменники переходять до групи емоційних вигуків, а меншою мірою – до імперативних та етикетних. Транспозиція субстантивів у вигуки

супроводжується синтаксичними, морфологічними й семантичними змінами та є підґрунтям для виникнення функціональних омонімів. При цьому в аналізованих омопарах простежуємо спільність сем (семи) мотивувальних та похідних слів, що дає змогу трактувати такі одиниці як синкретичні утворення. Зауважимо, що у вигуки переходять переважно односкладові або двоскладові іменники, вторинний вигук супроводжується видільною або окличною інтонацією. Характерною для вигуків є ізольованість, тому що вони не сполучаються з членами речення, а стають самостійними словами-реченнями.

Перспективними вважаємо дослідження, присвячені виявленню нових омопар (іменник – вигук) крізь призму теорії перехідності, випрацюванню критеріїв розмежування функціональних омонімів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вихованець І. Р. Частина мови в семантико-граматичному аспекті : монографія. Київ : Наукова думка, 1988. 256 с.
2. Габай А. Ю. Синтаксична прислівникова транспозиція в сучасній українській літературній мові : монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. 232 с.
3. Глібчук Н. М. Синкретична природа похідних інтер'єктивів у площині міжчастиномовної омонимії. *Вісник Львівського університету. Сер. Філологічна*. 2017. Ч. 1. № 64. С. 138–150.
4. Горпинич В. О. Морфологія української мови : підручник. Київ : Академія, 2004. 311 с.
5. Гуйванюк Н. В. Соціальні та регіональні виміри інтер'єктивів української мови. *Мова і суспільство*. 2012. № 3. С. 321–332.
6. Данилюк І. Г. Синкретизм у системі частин мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01. Донецьк, 2006. 20 с.
7. Кушлик О. П. Омонімія незмінних класів слів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01. Львів, 2000. 20 с.
8. Мацько Л. І. Інтер'єктивациа в українській мові. *Українське мовознавство*. 1979. № 7. С. 21–27.
9. Мацько Л. І. Інтер'єктиви в українській мові : навчальний посібник. Київ : КДПІ, 1981. 131 с.
10. Мацько Л. І. Інтер'єктивациа. *Українська мова : Енциклопедія* / редкол: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2000. С. 207–208.
11. Соколова С. В. Відприслівникова інтер'єктивациа у сучасній українській літературній мові. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Сер. 10. Проблеми граматики і лексикології української мови*. 2009. № 5. С. 169–172.
12. Соколова С. В. Транспозиційні передумови розвитку функціональної омонимії в українській мові (на матеріалі лексико-граматичного класу прислівників) : монографія. Київ : Альфа-М, 2010. 207 с.
13. Тараненко О. О. Омоніми. *Українська мова : Енциклопедія* / редкол: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. Вид. 2-е, випр. і допов. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. С. 434–436.

ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА

14. Глібчук Н. М., Добосевич У. Б. Словник міжчастиномовних омонімів сучасної української мови. Львів : Апріорі, 2016. 638 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

Генеральний регіонально анотований корпус української мови (ГРАК) / М. Шведова, Р. фон Вальденфельс, С. Яригін, А. Рисін, В. Старко, Т. Ніколаєнко та ін. Київ, Львів, Єна, 2017–2021. URL: <http://uacorp.us.org>

REFERENCES

1. Vihovanets, I. R. (1988). Chastini movi v semantiko-gramatichnomu aspekti [Part of the language in the semantic-grammatical aspect]: monografiya. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
2. Gabay, A. Yu. (2004). Sintaksichna prislivnikova transpozitsiya v suchasnyy ukrayinskiy literaturniy movi [Syntactic adverbial transposition in the modern Ukrainian language]: monografiya. Kyiv: Vyd. dim Dmitra Burago [in Ukrainian].
3. Glibchuk, N. V. (2017). Sinkretichna priroda pohidnih inter'ektiv u ploschini mizhchastinomovnoyi omonimiyi [Syncretic nature of derivative interjections as a part lexico-grammatical of homonymy]. *Visnik Lvivskogo universitetu. Ser. filologichna*, 1 (64), 138–150 [in Ukrainian].
4. Gorpnich, V. O. (2004). Morfologiya ukrayinskoyi movi [Morphology of the Ukrainian language]: pidruchnik. Kyiv: Akademiia [in Ukrainian].
5. Guyvanyuk, N. V. (2012). Sotsialni ta rehionalni vymiry interiektivyv ukrainskoi movy [Social and regional dimensions of Ukrainian interjections]. *Mova i suspilstvo*, 3, 321–332 [in Ukrainian].

6. Danyliuk, I. H. (2006). Sinkretizm u sistemi chastin movi [Syncretism in the system of parts of language]. (Avtoreferat dysertatsii kandydata filolohichnykh nauk). Donetsk [in Ukrainian].
7. Kushlyk, O. P. (2000). Omonimiia nezminnykh klasiv sliv [Homonymy of unchangeable parts of language]. (Avtoreferat dysertatsii kandydata filolohichnykh nauk). Lviv [in Ukrainian].
8. Matsko, L. I. (1979). Interiektivatsiia v ukrayinskiy movi [Interjectivitation in the Ukrainian language]. *Ukrainske movoznavstvo*, 7, 21–27 [in Ukrainian].
9. Matsko, L. I. (1981). Interiektivvy v ukraïnskii movi [Interjection in the Ukrainian language]: navchalnyi posibnyk. Kyiv: KDPI [in Ukrainian].
10. Matsko, L. I. (2000). Interiektivvatsiia [Interjectivitation]. *Ukrayinska mova: Entsiklopediya / redkol.: V. M. Rusanivskiy, O. O. Taranenko ta in. Vyd. 2, vypr. i dopov.* Kyiv: Vyd-vo “Ukrainska entsyklopediia” im. M. P. Bazhana, 207–208 [in Ukrainian].
11. Sokolova, S. V. (2009). Vidprislivnikova interiektivvatsiia u suchasniy ukrayinskiy literaturniy movi [Adverbial interjection in the modern Ukrainian language]. *Naukoviy chasopis Natsionalnogo pedagogichnogo universitetu imeni M. P. Dragomana. Seriya 10. Problemi gramatiki i leksikologiyi ukrayinskoyi movi*, 5, 169–172 [in Ukrainian].
12. Sokolova, S. V. (2010). Transpozitsiyni peredumovi rozvitku funktsionalnoyi omonimiyi v ukrayinskiy movi (na materialy leksiko-gramatichnogo klasu prislivnikiv) [Transpositional pre-conditions of development of functional homonymy in Ukrainian (on material of lexical-grammatical classes of adverbs)]: monografiya. Kyiv: Alfa-M [in Ukrainian].
13. Taranenko, O. O. (2004). Omonimija [Homonymy]. *Ukrayinska mova: Entsiklopediya / redkol.: V. M. Rusanivskiy, O. O. Taranenko ta in. Vyd. 2, vypr. i dopov.* Kyiv: Vyd-vo “Ukrainska entsyklopediia” im. M. P. Bazhana, 434–436 [in Ukrainian].

DICTIONARIES

14. Glibchuk, N. M., Dobosevich, U. B. (2016). Slovník mizhchastinomovnih omonimiv suchasnoyi ukrayinskoyi movi [Dictionary of lexico-grammatical homonymy of the modern Ukrainian language]. Lviv: Apriori [in Ukrainian].

SOURCES OF ILLUSTRATIVE MATERIAL

Generalniy regionalno anotovaniy korpus ukrayinskoyi movi (GRAK) (2017–2021) [GRAC: General Regionally Annotated Corpus of Ukrainian] / M. Shvedova, R. fon Valdenfels, S. Yarigin, A. Risin, V. Starko, T. Nikolaenko ta in. Kiyiv, Lviv, Ena. Retrieved from: <http://uacorpus.org>. [in Ukrainian].